

Omówienia i recenzje

V. A. Ranov, OSTATKI STOJANOK KAMENNOGO VEKA U SOMONA ICH-TAMIR (MONGOLIA) I NEKOTORYE VOPROSY IZUČENIJA PALEOLITA CENTRALNOJ AZII, *Drevnaja istorija narodov juga vostočnoj Sibiri*, t. 2, 1974, s. 35-64.

W. N. Ranow, podobnie jak autor tych uwag, miał możliwość przeprowadzenia poszukiwawczych badań terenowych nad epoką kamienia w Mongolii w 1968 r., szczególnie w dolinie Toły i Orchonu (somon Ich-Tamir). Wyniki tych badań opublikował Ranow dopiero w 1974 r. w omawianej tutaj publikacji, wykorzystując tę okazję do zaprezentowania szerszych refleksji na temat paleolitu Mongolii w kontekście środkowo-wschodnio-azjatyckim. Praca zawiera także szereg akcentów polemicznych w stosunku do dotychczasowych poglądów na temat paleolitu Mongolii, m. in. hipotez postawionych przez autora tej recenzji¹.

Generalną tezę autora jest sceptycyzm w odniesieniu do przydatności tarasowych stanowisk mongolskich, zalegających w utworach pokrywowych o charakterze deluwialnym lub na powierzchni, dla rozwiązywania podstawowych problemów rozwoju kultur epoki kamienia na tym terenie. Ranow słusznie wskazuje, że stanowiska te mogą zawierać materiały mieszane, pochodzące także z wysoczyzny i ostańców przedczwartorzędowych. Pogląd ten dokumentuje na przykładzie 7 stanowisk powierzchniowych lub subpowierzchniowych występujących na II terasie rzeki Chojt-Tamryn-Gol oraz na wysoczyźnie (głównie na skłonach góry Teeg). W stanowiskach tych autor widzi elementy mustierskie zmieszane z górnopaleolitycznymi. Wyprowadza z tego ogólny wniosek, że „przeżywanie” się elementów „mustierskich” na terenie Mongolii, sugerowane przez A. P. Okładnikowa i W. E. Łariczewa², jest nieuzasadnione, ponieważ materiały cytowane przez tych autorów mogą być na złożu wtórnym, mechanicznie przemieszane z elementami górnopaleolitycznymi. Ten sam wniosek odnosi Ranow do hipotezy autora tej recenzji dotyczącej obecności pewnej komponenty środkowopaleolitycznej w inwentarzu stanowiska Shuitungkou w Chinach, stwierdzając, że hipoteza ta „nie jest poparta dostatecznymi dowodami”³.

¹ J. K. Kozłowski, *Research on the Stone Age in South Mongolia in 1968*, *A Polona*, t. 13: 1970.

² A. P. Okładnikov, V. E. Laričev, *Archeologičeskie issledovanija v Mongolii v 1961-1962 gody (Kratkie itogi rabot Sovetsko-Mongolskoj ekspedicii po izučeniju kamennogo veka Centralnoj Azii)*, „Izvestija Sibirskogo Otdelenija Akademii Nauk SSSR”, t. 1: 1963, z. 1; tychże, *Archeologičeskie issledovanija v Mongolii v 1964-1967 gody*, „Izvestija Sibirskogo Otdelenija Akademii Nauk SSSR”, t. 6: 1967, z. 2.

³ V. A. Ranov, *Ostatki stojanok kamennogo veka u somona Ich-Tamir (Mongolia) i nekotorye voprosy izučenija paleolita Centralnoj Azii*, „Drevnaja istorija narodov juga vostočnoj Sibiri”, t. 2: 1974, s. 45. Por. też J. K. Kozłowski, *The Problem of the So-called Ordos Culture in the Light of the Paleolithic Finds from Northern China and Southern Mongolia*, „Folia Quaternaria”, z. 39: 1971.

Aby przekonać się o podstawach uwag krytycznych przedstawionych przez Ranowa, spróbujmy najpierw bliżej sprecyzować charakter publikowanych przez niego inwentarzy, szczególnie pod kątem widzenia występujących w nich elementów techniczno-morfologicznych. Na wstępie należy stwierdzić, że są to zbiory niesłychanie ubogie, a poszczególne inwentarze złożone z pojedynczych w zasadzie wyrobów (od 1 do 7-8 okazów)⁴. W kolekcjach publikowanych przez Ranowa występują w zasadzie trzy elementy: górnopaleolityczne, otoczakowe i obojętne typologicznie formy banalne. Autor w większości zespołów dopatruje się jeszcze obecności elementów „mustierskich”, które nie są jednak udokumentowane w sposób zadowalający. Ogólną frekwencję poszczególnych elementów przedstawia tabela:

Stan.	Elementy			
	górnopaleolityczne	otoczakowe	obojętne typologicznie	„mustierskie”
1	—	—	odłupek	—
2	rdzeń jednopiętowy wiórowy	—	—	—
3	rdzeń o zmienionej orientacji rdzeń dwupiętowy wierzchołek wiórowca	choppery	odłupki	por. dalej punkt 1
4	—	—	odłupki z zaprawy	por. dalej punkt 2
5	drapacz na wiórze	chopper zgrzebło na surowiaku	—	por. dalej punkt 3
6	—	chopper	—	—
7	—	—	odłupek retuszowany	—

Domniemane elementy „mustierskie” (środkowopaleolityczne) mają być reprezentowane przez następujące formy:

1. Na stan. 3 przez rzekomy rdzeń dyskoidalny⁵ — w rzeczywistości rdzeń o zmienionej orientacji, który mógł być szczątkową postacią każdego rdzenia, nawet wiórowego.

1a. Na stan. 3 wystąpił też rdzeń „biegunowy, bliski mustierskim”, który choć przypomina rdzenie dwupiętowe lewaluaskie⁶, nie ma jednak charakterystycznej zaprawy. Ponieważ nie służył do otrzymywania ostrzy lewaluaskich, należy go rozpatrywać raczej jako rdzeń dwupiętowy przejściowy do dwupiętowych rdzeni górnopaleolitycznych.

2. „Odłupek mustierski” ze stan. 4 w rzeczywistości jest okazem pochodzącym z okorowania rdzenia nieokreślonego typu⁷, podobnie jak drugi odłupek, pochodzący prawdopodobnie z zaprawy rdzenia⁸.

3. „Zgrzebło zbieżne” ze stan. 5 byłoby najbardziej „mustierskim” elementem wśród opisywanych okazów, ale nie można zapominać, że wykonane jest na płytkowatym surowiaku skały krzemieniopodobnej⁹. Obniża to bardzo wartość doku-

⁴ Przy okazji przypomnieć trzeba, że Ranow (*op. cit.*, s. 39) zarzuca piszącemu te słowa, iż opierał się na „oczeń nieznaczitelnom archeologiczeskom materiale...”

⁵ Ranov, *op. cit.*, ryc. 2,4.

⁶ Ranov, *op. cit.*, ryc. 2,3.

⁷ Ranov, *op. cit.*, ryc. 1,1.

⁸ Ranov, *op. cit.*, ryc. 1,2.

⁹ Ranov, *op. cit.*, ryc. 4,2.

mentacyjną tego zabytku, ponieważ zgrzebla na surowiskach spotyka się często w zespołach z narzędziami otoczkowymi.

Z dokonanego przeglądu wynika, że w kolekcjach zebranych przez Ranowa nie ma przewodnich elementów „mustierskich”, są tylko elementy „górnopaleolityczne” i „otoczkowe”. W tej sytuacji materiały z Ich-Tamir nie mogą służyć za podstawę wniosku o mieszanym charakterze stanowisk zawierających elementy „mustierskie” i „górnopaleolityczne” na terenie środkowowschodniej Azji. Mogą jedynie dokumentować nawarstwianie się na jednych miejscach zespołów zawierających elementy otoczkowe i wiórowych zespołów górnopaleolitycznych. Należy jednak zwrócić uwagę na dwa fakty dobrze udokumentowane, dotyczące relacji tych dwóch tradycji techniczno-morfologicznych:

1. Dzięki badaniom m. in. samego W. A. Ranowa odkryto w Azji Centralnej zespoły zwarte, niewątpliwie homogeniczne, zawierające wyroby wiórowe typu górnopaleolitycznego oraz narzędzia typu otoczkowego¹⁰.

2. Na terenie wschodniej Syberii oraz Mongolii stwierdzono występowanie schyłkowoplejstoczeńskich zespołów zawierających przewagę narzędzi otoczkowych¹¹. Można więc dziś w pełni udokumentować tezę, że tradycje „otoczkowe” w prawie czystej postaci, choć nieco zmodyfikowane pod względem morfologicznym, przetrwały do końca plejstocenu nie tylko w południowo-wschodniej Azji, lecz także na terenach położonych dalej na północ.

Krytyka Ranowa dotycząca współwystępowania elementów „mustierskich” i „górnopaleolitycznych” skierowana jest przede wszystkim pod adresem autorów, którzy widzieli organiczny związek takich elementów w dolnej (4) warstwie stanowiska Mołtyn Am nad Orchonem. Niestety nie znam z autopsji materiałów z tej warstwy (m. in. dlatego, że kolekcja udostępniona mi w Instytucie Historii Mongolskiej Akademii Nauk w Ułan Bator uległa przemieszczeniu i wyróżnienie jednostek stratygraficznych było praktycznie niemożliwe), a informacje podane przez badaczy tego stanowiska obfitują w osobliwe i często sprzeczne definicje morfologiczno-techniczne. I tak np. W. E. Łariczew pisze, że w roku 1960 znaleziono w tej warstwie stanowiska Mołtyn Am „rdzenie lewaluaskie jedno- i dwupiętowe. Znacznie rzadziej występowały rdzenie krążkowate i ostrza. Ten kompleks, wydawało się, decydował o doinopaleolitycznym charakterze dolnej warstwy Mołtyn Am [...] jednak wraz z tymi wyrobami występował klasyczny zestaw narzędzi, charakterystycznych dla otoczkowych kultur wschodniej i południowo-wschodniej Azji [...] Ten fakt, a także zaleganie poziomu kulturowego w suglinku żółtawym, jak się wydaje, pozwalają datować dolną warstwę Mołtyn Am nie na okres mustierski, lecz na jeden z wczesnych etapów górnego paleolitu¹². Z kolei A. P. Okładnikow zwraca uwagę, że dolna warstwa Mołtyn Am charakteryzuje się drapaczami i innymi narzędziami „wykonywanymi na szerokich starożytnych wiórach, podobnych do okazów solutrejskich znanych w Europie”¹³. Wobec tak różnych i częściowo sprzecznych opinii trudno jest dziś korzystać z materiałów tego niewątpliwie ciekawego i ważnego stanowiska do czasu uzyskania pełnych informacji o jego treści kulturowej i warunkach sedymentacji oraz wartości stratygrafii archeologicznej.

¹⁰ V. A. Ranov, *O vozmožnosti vydelenija lokalnych kultur v paleolite srednej Azii*, „Izvestija Otdelenija Obščestvennych Nauk Akademii Nauk Tadžikskoj SSSR”, t. 63: 1968, z. 3.

¹¹ Por. też w tej sprawie: Kozłowski, *The Problem...*, s. 92-95 i A. P. Okładnikow, S. L. Troickij, *K izučenii četvertičnych otłożenij i paleolita v Mongolii*, „Biuletien Komisii po izučeniju četvertičnogo perioda”, t. 33: 1967, s. 3.

¹² V. E. Laričev, B. V. Volkov, *Must'erskie i neolitičeskie pamjatniki južnoj Gobi*, „Materialy po istorii Sibiri — Archeologija i etnografija Dalnego Vostoka”, t. 1: 1964, s. 152-153.

¹³ A. P. Okładnikow, *Pervobytnaja Mongolia*, Ułan Bator 1964, s. 62.

Niezależnie więc od otwartego problemu dolnej warstwy Mołtyn Am można mieć uzasadnione wątpliwości, czy publikowane przez Ranowa inwentarze z Ich-Tamir upoważniają do krytycznej oceny innych stanowisk mongolskich (Otsou Maint, Ovdégh tünkh, Arc Bogdo, Bogdo Somon) oraz hipotetycznej rekonstrukcji zespołów z Shuitungkou i niektórych innych stanowisk ordoskich. Nie znaczy to oczywiście, że dalsze badania nie zmieniają proponowanej oceny tych inwentarzy. Niezbędne jest do tego jednak uzyskanie zespołów zwartych, choćby tylko subpowierzchniowych, lecz odpowiednio bogatych.

Na zakończenie wspomnieć trzeba o jeszcze jednym poglądzie Ranowa, przestrzegającego przed nawiązywaniem osadów, w których występują zabytki paleolityczne na terenie Mongolii, do glacialnego cyklu Syberii. Zastrzeżenia te nie zostały bliżej uzasadnione. Wydaje się jednak, że tak generalne negowanie nawiązań pomiędzy przylodowcową częścią Syberii, obszarami górskich zlodowaceń w południowej Mongolii i peryglacialną strefą Chin nie może być słuszne. Istniał bowiem wyraźny wpływ klimatu peryglacialnego na całym obszarze Mongolii; w pierwszej fazie każdego cyklu glacialnego klimat ten kształtował warunki stepotundrowe lub lasostepowe, natomiast w drugiej połowie — warunki chłodnego stepu, którym na terenach leżących dalej na południe odpowiadała sedimentacja lessu.

Nie ma też powodów łączyć zmian poziomu wody w Kotlinie Jezior południowej Mongolii z „okresami pluwialnymi”, ponieważ były one zasilane wodami z topniejących lodowców w górskich łańcuchach południowej Mongolii. Jedynie dalej na południe reżim hydrograficzny mógł być determinowany przez warunki „okresów pluwialnych”, odpowiadających w zasadzie maksimum interglacialów, w których to okresach następowała intensywne degradacja pokryw lessowych i powstawanie gleb kopalnych.

Janusz K. Kozłowski

R. Schild, W. Marczak, E. Kozłowski, POJĘCIE NIEKILKUTYPOWA WIELKO-
ASPEKTYWNEJ ANALIZY STRUKTURY STANOWISK PIASTOWICZE, Wrocław
195, 20 s., 1953, 27 zł, 87 s.

Rok 1953 przyniósł namg dalszych, nowych opracowań dotyczących paleolitu i mezolitu. W tym względzie jest to już piąty tomik z serii „Pamiętniki i rocznik W. Chmielowskiego, R. Schilda i E. Kozłowskiego”, który jest poświęcony tematu „O 100 laty od odkrycia paleolitu i mezolitu w Polsce”, a także zawiera wiele innych materiałów, które w tym roku zostały wydane. — Dzięki tym nowym wydaniom możemy się dowiedzieć, że paleolit i mezolit w Polsce były to nie tylko okresy, ale także i miejsca. W tym celu wydano: *Tekstury i struktury typów kulturalnych paleolitu i mezolitu. Materiały do 100 lat od odkrycia paleolitu i mezolitu w Polsce*, wydane przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 1953, 200 s., 10 zł.

W tym celu wydano także: *100 lat od odkrycia paleolitu i mezolitu w Polsce*, wydane przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa 1953, 200 s., 10 zł.

W. Chmielowski, R. Schild, E. Kozłowski, *Pamiętniki i rocznik*, [w:] *Pamiętniki i rocznik*, Wrocław 1953, 87 s.

J. Kozłowski, S. E. Kozłowski, *Pamiętniki i rocznik*, [w:] *Pamiętniki i rocznik*, Warszawa 1953, 200 s.

E. Kozłowski, J. Kozłowski, *Tekstury i struktury typów kulturalnych paleolitu i mezolitu*, Warszawa 1953, 200 s.